

Прегледни рад

Наташа А. СПАСИЋ*
Универзитет у Крагујевцу
Филолошко-уметнички факултет
Центар за проучавање језика и књижевности

ПОРЕДБЕНЕ И/ИЛИ НАЧИНСКЕ КОНСТРУКЦИЈЕ ОД ВУКА ДО ДАНАС**1

Апстракт: У раду ће бити речи о терминологији, (под)типовима и употреби поредбених и начинских реченица (и конструкција) у протекла два века, од Вукове прве граматике (*Писменице србскога језика по њовору њроскога народа њисана*, 1814) преко Вуковог *Србског рјечника* (I – 1818; II – 1852) до данас. Како Вуково грандиозно дело лежи у основи свих каснијих граматика, циљ нам је да видимо зачетке ових типова зависносложених реченица и потврдимо или дематујемо њихово постојање од самог почетка српског кодификованог језика. Даћемо преглед терминологије и класификације у XIX веку, њену релативну стабилизацију током XX века и увид у избор релевантне синтаксичке литературе: уџбенике, граматике и приручнике у последњих стотину година. Посебна пажња биће посвећена класификацији, решењима и конкретној употреби поредбених и начинских конструкција у предговорима Вукових *Рјечника* са циљем да се утврди њихов опсег и природа што би био један од индикатора релевантности поредбених и начинских конструкција као посебних и често незамењивих типова реченица.

Кључне речи: Србски рјечник, Вук С. Караџић, поредбене конструкције, начинске конструкције, историјски преглед, структурно-семантички приступ.

ТЕОРИЈСКО-МЕТОДОЛОШКИ КОНЦЕПТ

У досадашњој синтаксичкој литератури постоје различити приступи у погледу терминологије, типологизације, структурних и семантичких карактеристика поредбених и начинских конструкција. Задатак овог истраживања

* Истраживач-приправник, natasa.spasic@filum.kg.ac.rs.

** Рад је урађен у оквиру пројекта *Динамика стуркцијура савременог србског језика* (ОИ 178014), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

1 Рад је усмено изложен на XIII међународном научном скупу *Србски језик, књижевност, мейност* (26–27. октобар 2018) у Крагујевцу.

биће да систематично, хронолошки прикаже наведене проблеме, испита које синтаксичке јединице чине систем *поредбено-начинских* конструкција, којим се формалним обележјима изражавају и које синтаксичке функције остварују, враћајући се у најранију прошлост српске писмености. Иако се период од два века, пре свега због обима, чини као несагледив, настојаћемо да обухватимо већину релевантне литературе са циљем да утврдимо зачетке, ток и поделу ових (под)типова зависносложених реченица ослањајући се на монографију Милке Николић „Поредбено-начинске конструкције у српском језику“ (2017). Почећемо са граматицима и речницима српског језика (од Вука Стефановића Караџића) надовезујући се на синтаксичку ширу и ужу литературу, у виду монографија и радова.

Језик се, као жива категорија, мења те је очекивано да се и у систему који има тако дугу традицију сусретнемо са различитим терминима и синтаксичким јединицама различитог облика и различитог хијерархијског нивоа. Како данас, тако, претпостављамо, и вековима уназад, поредбено-начинска семантика може бити усложњена другим семантичким нијансама што онемогућава јасно повлачење граница између синтаксичких јединица у којима поредбено-начинско значење није доминантно, али се јављају компоненте овог значења. Наше истраживање поредбеним и/или начинским конструкцијама приступа са синтаксичког аспекта. Примарно је коришћен поступак квалитативне, дескриптивне анализе и структурно-семантички приступ.

Предметом су обухваћене синтаксичке јединице које у свом семантичком садржају имају значењску компоненту *поређења* и/или значењску компоненту *начина*, тј. синтаксичке јединице којима се граматикује поредбено-начинска семантика. Узимајући у обзир ставове и мишљења различитих аутора (Стевановић 1974, Ковачевић 2003, Палић 2007, Николић 2014. и др.), желимо наведене компоненте представити као целовит систем заснован на корпусу из *Писменице сербскога језика по говору њоскога народа писана*, 1814) преко Вуковог *Српског рјечника* (I – 1818; II – 1852). Наведени корпус, тачније карактеристични примери из Вуковог језика, има за циљ да посведочи употребу поредбених и начинских конструкција од најранијих времена. Како се тим типовима у каснијој литератури посвећивала већа пажња, ми ћемо само навести неке од дефиниција и ставова аутора како би се указало на континуитет и варијације до данас. Упркос прегледном и језгровитом приказу литературе из најранијег периода, рад није заснован на дијахроном приступу и нема за циљ реконструкцију и детаљну анализу примера, већ тежи да покаже како везник, као један од параметара реченичне субординације, има инваријантно лексичко значење које у контексту испољава различите значењске нијансе простора, времена, узрока и сл.

ШТА О ТОМЕ КАЖУ РЕЧНИЦИ?

У речницима српскога језика (*Речник срѣскохрвајској књижевној и народној језика*, *Речник срѣскохрвајској књижевној језика*, *Речник срѣскоја језика*) јединице које представљају типична формална обележја поредбено-начинских конструкција (*као*, *йойуѣ*, *као да*, *као шѣо*, *како*), поседују веома дисперзну полисемантичку структуру (Николић: 2017: 8). Овом попису додаћемо Вукове *Рјечнике* I и II. На следећим фотографијама можемо видети како се у I, односно II *Срѣском рјечнику* објашњавају *како*, *као* и сл. Осим превода на немачки и латински наводе се и варијанте и типични примери употребе ових везника.

Слика бр. 1

Срѣски рјечник исѣољкован Њемачким и Лајтинским рјечима 1818: 292–293; 297 (лево); *Срѣски рјечник* исѣумачен Њемачким и Лајтинскијем рјечима 1852: 372; 377 (десно).

Као што можемо приметити, други *Рјечник* проширен је примерима употребе и још једним значењем. Напоменућемо да се у немачком и *као* и *како* преводе са *wie* што упућује на то да се ни у другим језицима, пре свега у оним на које се Вук угледао, не прави разлика међу њима. Дистинкцију уочавамо тек у контексту.

АНАЛИЗА КОРПУСА

Да бисмо се уверили на који начин су употребљавани ови везници у Вуково време анализирали смо предговоре првом, тј. другом *Срѣском рјечнику*. Примери су издвајани пре свега по формалним обележјима. Примећено је да се категорија начина и поређења изражава једном речју (*а неколико људи моѣли су ласно йисаѣи којекако*), ППК, синтагмом (*неѣо је йисао сваки йо својој воѣи*), ГПС (*и онђе за 10 – 15 йодина учеѣи науке на йуѣјим језицима, мора заборавиѣи[...]*), клаузом (*да се у оно доба овако моѣо йисало, као шѣо се данас йише*).

• Док су Србљи имали своје краљеве и царе, да се у оно доба овако млоћо писало, **као шћо се данас пишше** по ршићанским државама, јамачно би они почели још онда **својим језиком** писати; али се онда може бићи још мање писало, **нећо шћо се данас пишше** по Турским државама; заћо се није шћредало ни сћраћи да сви људи разумију оно шћо се пишше; а неколико људи моћи су **ласно** писати **којекако**.

• Ни једном писатиљу није пало на ум, да дарем за себе писћави какваћоћ правила у језику, и ћи да се држи, нећо је писало сваки **по својој вољи** (како му се кад навр ћера десило), **ћако, као да наш језик** (осим свију језика на овоме свијету) **никави ћравила нема!**

• Ово је од учени Србаља ћрви оћазео Г. архимандритћ Кенћелац, **као шћо каже** у ћредћовору својета јесћесћивословија: [...].

• [...] заћћо ми немамо још ни Буквара Срћскоћа, **а камо ли шћо више**. Ако се наш писатиљ родио у вароши, он већ није ни ћо ћравића и чисћоћа Срћскоћ језика, ако ли се родио у селу, он је у ћейћићству дощало у варош, и онће за 10 – 15 ћодина **учећи науке на ћућћим језицима, мора заборавићи и мислићи Срћски [...]**.

• [...] ни оћћала слова нијесу из почейка била **ћако лијета, као шћо су данас**. [...] а и Лаћинска су слова од Грћкије, **као и наша**. [...] и не моћу да се навикну чаћићи ћа **као ј**; а ј не може нико **друкћије чаћићи, нећо онако као шћо шћреба**.

• [...]на ћросћоме и, **као шћо он мисли и ћовори, ћоквареноме и нечисћоме Росијском језику; ћа се цар [...]**. Ја Славенски језик људим и ћошћујем, **као и дрући** који му драћо Србљин[...]шћо му ћриликује, **као и цркви** у којој се ћим ћоје и служи; [...].

У следећој вишеструко сложеној реченици у оквиру временске реченице имамо на семантичком плану значење пропорционалности са карактеристичном дводелном структуром, дистактним везничким средством **кад** – онда и присутним компаративним обликом придева/прилога у структури и управне и зависне клаузе: [...] **да су сви народи почели писати оним језиком, као шћо ћоворе** орачи и коћачи, свићари и ћоведари, **ћа кад се почело љейше мислићи, онда су и језици љейши писћали**).

Корлативе налазимо и у следећим примерима: Ја сам казао да ће у ћему бићи рјечи, које народ Срћски ћовори, **како по Турској, ћако и по Њемачкој**. Он сиром мисли, да је **Срћска црква ћако ћврда, као шћо је он вјешћи у ћезину и у Срћском језику. Колико је Еванћелије изћубило од своје свейћиње шћо је ћреведено с Грћкоћа језика на Славенски, и са Славенскоћа на Влашкћи, ћолико би изћубило и данас да се ћреведе на Срћски**.

Морамо приметити да су реченице стилски различите од реченица које доминирају у савременом језику, веома су дуге и ред речи као и интерпункција и ортографија неретко одступа од данашњих правила и устаљеног редоследа:

Народ наш има свакојаки њријовијетјки њако млоѳо, као и њјесама, и моју се раздијелиѳи на женске и на мушке, као и њјесме. Мушке су њријовијетјке њонајвише смијешне и шаљиве, и њако су измишљене, као да би човек рекао да су исѳиниѳи; [...]. али ће ми слабо ко вјеровати и разумјети, како је њријовијетјке њешко њисати! Ја сам увјерен да ће овај мој њѳруд и њосао биѳи мио свима нашим, сѳисаѳељима и књижевницима, који љубе свој народни језик, и њошѳију ѳа као највеће длаѳо народно [...]. [...] и виђеће да се Срѳски језик друкчије не може њисати, онако као шѳо ѡреба. [...] да Срѳски језик ѡреба њисати Славенском орѳоѳрафијом [...] Ево из овије узрока није мојуће Срѳски језик њисати њо Славенској орѳоѳрафији: 1) У Срѳском језику има ѳасова, којије Славенски језик нема; а како има ѳасове, мора имати и слова за ѳи: [...]. 2) Тако исѳо има у Славенском језику ѳасова, којије Срѳски језик нема; а кад нема ѳасова. Не ѡребају му ни слова: а) ѡ ми друкчије не можемо изѳовориѳи, неѳо као о, а [...] Ни Руси немају ѳас за ѡ (као ни ми) [...] као и Нијемцима, Маѳарима [...].

Осим тога поједине лексеме могу се окарактерисати као архаичне или дијалекатске те не можемо без промишљања одредити све семе. [...] ѳе из оне веће ево ову малу **скрѳи** којекако, желеѳи и ѳедајуѳи да ми сва сѳане на један ѡадак. [...] који желе (као и он) [...]. [...] који мисле као и он, она ће учѳи наоѳако, као и ѡрва (и може биѳи још **наоѳачније**). [...] зашѳо осим ѡѳруда, који сам њодносио ријечи куйеѳи и у ред доводеѳи, морао сам се сѳарати како ѳу књиу на свијет издаѳи, и како ѳу међу ѳим живљеѳи.

Из овог примера издвојићемо глагол **скрѳиѳи** који имплицитно садржи начинску семантику (урадити нешто уз потешкоће, сакупити са муком (најчешће се односи на новац)). У овим реченицама уклопљен је са осталим начинским и поредбеним конструкцијама, али то сада није предмет нашег рада.

У примерима примећујемо и да се поредбена и начинска семантика граматикалузују свим и данас познатим средствима. Издвојили смо примере и како бисмо указали на пример градационих реченица (Катнић–Бакаршић 1996; Ковачевић 1998) **зашѳо ми немамо још ни Буквара Срѳскоѳа, а камо ли шѳо више**, које су се дуго година сматрале конструкцијама којима се изражава поређење или начин (Маретић 1963) или изразита неједнакост (в. Миновић–Ајановић 1981: 246; Стевановић 1974: 887).

Напомињемо да су категорична повлачења граница између семантичких типова често немогућа услед нијанси у значењу те у класификацију треба укључити више фактора и критеријума. У оквиру супротне реченице (у раније наведеним примерима истакнута подвлачењем) уочавамо на семантичком плану поређење, и то поређење по неједнакости, али се на формалном то не изражава. Слична неграматикализована ситуација забележена је у следећим условним реченицама уведених превасходно временским везником **кад** илуструјући поређење по једнакости: **Учен Србин ѳишуѳи мисли: кад се каже ору, црѳу, режу, мейу, ѳребу, ѡреба казати и ѳвору, ѡрѳу, ѡражу, ѡраѳу,**

људу; кад се каже *јужем*, *мећем*, *обрћем*, *йреба казати* и *јужаји*, *мећаји*, *обрћаји*; кад се каже *удављен*, *йреба казати* и *усјављен*; кад се каже [...];

или:

[...] и *йако* се сад *сйо* *йуша* лакше моју *йокуйиши* *осйале* ријечи, [...] [...] *йако*ве ријечи *йреба* забележиши, као и оне, које се не нађу овђе. У рјечнику *йреба* да се *исйолкује* и *оише* **шио** се **доље** може **све шйо** народ о ријечи **којој** мисли и **йриовиједа** [...].

Бележимо и примере у којима имамо формално везник *како*, али на семантичком плану наредне реченице не илуструју начинско значење. [...] а ни рјечника онаковоја ни *йрамайике* још нема, као *шио* би *йредало*, и из *које* би човек мојао Славенски језик научиши [...] кад не знају ни **како је Срйски ни Славенски** н.й.

Ко (и како) може овакове ријечи записати *йо* Славенској орйографији? А кад се Славенска орйографија у Срйском језику мора *йоквариши* (као *шио* се *йокварила* **како је Србљин умочио йеро** и **йочео Срйски да йише**) [...] да ми за Срйски језик начинимо орйографију са свим као *шио* *йреба* [...].

С друге стране, формално исказана поредбена конструкција **као шйо каже** у *йредјовору* својеја *јесйесйвословија*: [...] или начинска: **Како ли је мојао из објавленија разумјети**, у мом рјечнику не ће биши нишиа Славенскоја [...] синтаксичко-семантички то нису јер представљају реченичне конекторе којима се „везују различити делови текста“ (Петровић 1981: 119) и остварује кохезија у тексту (Палић 2007: 165). Ови текстуални конектори најближи су цитативном типу конектора јер аутор упућује на други текст.

Има и примера у којима је дошло до мешања, тј. једном јединицом изражава се поредбено-начинско значење: *Ја сам увјерен да ће овај мој йруд* и *йосао биши* мио свима нашим, *сйисаишељима* и *књижевницима*, који *љубе* свој народни језик, и *йошију* ја **као највеће длаіо народно** [...]. [...] не знајући ни *йисаји*, као и наши *сйарци* и *слијейци* *шио* су *сйјевали* *йолику* силу *йјесама*. [...] они већ не моју *йисаји* без *йрамайике* (већ ако да је сам *йрамайик*): *зашйо* би (као *учени* *људи*) *све* ради да *йишу* **доље неіо шйо се йовори** [...]. [...] *мислим* да је ваљало *йисаји* све **онако као шйо сам у овој књизи йисао**.

На основу издвојених примера можемо приметити фреквентну употребу категорије поређења и поредбених везника. Да ова семантичка компонента доминира, потврђују и примери у којима се на месту данашњег *како*, нашао поредбени везник *као шйо*: [...] он може *йисаји* и без своје *йрамайике*; и *ујраво* **онако као шйо** *йреба*: *зашйо* му не може *йасји* на ум да *йише* *друкчије*, неіо **онако као шйо** се *йовори*.

На овим местима, у данашње време према *онако*, очекиван је корелатив *како*, док се поредбена реч *као* или сложени везник *као шйо* осим ове ситуације у којој преузима доминантно место, јавља у позицијама и функцијама и данас познатим у синтаксичкој литератури. Конверзија начинског *како* са поредбеним формама могућа је уколико су ове две конструкције поистовећиване

јер чињеница је да се одувек јављају јукстапонирана питања уведена протоперлативним *како* и да је ова форма постојала јер је *како*, примарно ушитни прилог изведен од праиндоевропског са иницијалним значењем „којим путем / начином“ (Павловић 2008 према Шаур 1980). То даље практично значи, закључује Павловић, да се радило о ушитном адвербијалу за протолокациону просекутивност, тј. перлативност на који се најрадије одговарало просекутивним инструменталом одговарајуће номиналне синтагме која је контекстуално конкретизирана као простор, начин, узрок и сл. (2008: 18). На тај начин долази до ширења синтаксичко-семантичког потенцијала везника. Иако је везник *како* постојао, његова територијална дистрибуција је изразито неуравнотежена (под утицајем различитих фактора исток према западу; број сачуваних аката и сл.) и бележи, на хронолошком плану, драстични пад у XV веку (Павловић 2008: 27), док се у истом периоду интензивира формална кохезија у реченичном комплексу са поредбеном реченицом (Павловић 2008: 21–22). То је, можда, разлог због ког и у каснијем периоду, у време Вукових Рјечника доминирају поредбене конструиције.

Како је у поговору констатовано „Синтакси Вукове сложене реченице даје интензиван колорит веома честа употреба везника *зашто* у значењу „јер“, „зато што“: *као што мисли Енџел (Српски рјечник 1818: 150 – поговор)*. „У реченици *Јесам и оћу имају двојако у садашњем времену*, т. ј. *јесам и сам, оћу и ћу, како оћу што је код мјестеоименија разлика између мени и ми...* (стр. LVII), употребљена је архаичнија варијанта везника, *како оћу* место *као јод* или само *као*.² (Српски рјечник 1818: 150 – поговор).“ Вук широко употребљава везнике *је* и *те*: *виђели је Нијемци овако крије и најшежу у њиовом језику* (стр. XXXIII), *ја сам чуо је се јовори* (стр. XLIII). Везник *јде* користи се у значењу „како“, „да“ употребљава се и у данашњем нашем књижевном језику, фреквенција њихове појаве далеко је мања него у Вуковом језику и разликује се (исто).

ТЕРМИНОЛОГИЈА И КЛАСИФИКАЦИЈА ПОРЕДБЕНИХ И НАЧИНСКИХ КОНСТРУКЦИЈА ПОСЛЕ ВУКА – ПЕРСПЕКТИВЕ АУТОРА (НА ОСНОВУ МОНОГРАФИЈЕ НИКОЛИЋ 2017)

Анализа корпуса потврђује да постоје различите семантичке реализације конструкција с овим формалним обележјима. У том смислу, потребно је да се *поредбено-начинске* конструиције доследном применом одговарајућих критеријума спецификују и разграниче од хомоформних конструкција. Томе су тежили бројни аутори граматика, монографија и научних радова из области синтаксе.

2 Иста појава илустрована је и у неким од првих граматика којима смо се бавили даље у раду.

Дефиниције поредбених и/или начинских конструкција као и детаљније упознавање са ставовима сваког аутора понаособ образложено је у посебном поглављу³ монографије *Поредбено-начинске конструкције у српском језику* (Николић 2017). Овде ћемо се задржати на кључним идејама о положају ових конструкција у систему и њиховом међусобном односу, као и подтиповима, уколико их аутор издваја.

Грамматика Т. Маретића поредбено-начинске конструкције обрађује у одељку посвећеном синтакси „начинских или поредбених везника” при чему се називи поредбени, односно начински доживљавају као синоними (Николић 2017 према Маретић 1963: 543–545). Међутим, од наведених везника: *јдје, како или као, како јод, као и, као шио, камо, нејо, нејо и, нејоли, нејо шио, немоли, но, шио, већ*, велики број се данас, као последица синтаксичких истраживања, не доживљава на тај начин, тј. тумаче се другачије (в. за везник *јде* – Николић 2017; *(а) камоли* и *(а) немоли* – Ковачевић 1998, везник *шио* „у значењу како” – Миновић 1988: 143, Палић 2007: 167–168).

Као о једном типу поредбених и начинских конструкцијама зависних реченица осим Маретића говоре и Тежак – Бабић 1966, Барић и др. 1979; Симић 1996.

Аутори граматике С. Тежак и С. Бабић (1966: 182–183) истичу да се прилошка ознака начина може исказати: (1) једном речју, (2) скупом речи, (3) глаголским прилогом садашњим и (4) реченицом. Они не издвајају поједине подтипове у оквиру „начинских или поредбених реченица”.

У *Приручној граматици хрватскога књижевног језика* обрађују се „начинске или поредбене реченице” као једна од врста адвербних реченица (Барић и др. 1979: 399–402). Према семантичком критеријуму издвојена су два типа зависнословених реченица, а према везнику као формалном критеријуму добијени су подтипови.

Осим што се у „Српској граматици за средње школе“ Р. Симића (1996) назив „поредбене реченице” употребљава као синоним назива „начинске реченице” издвајају се и две групе начинских реченица: (1) „реченице са поређењем по једнакости” (везници: *како, као (шио), као кад, као да*); (2) „реченице са поређењем по неједнакости” (везници: *нејо (шио), нејо кад, нејо да*).

Насупрот поменутиим ауторима постоје и они који поредбене и начинске конструкције посматрају као једну целину уз истицање специфичности (Лалевић 1962;⁴ Стевановић 1974; Стевановић 1990).

У универзитетској граматици Стевановића (1974) о поредбеним и начинским реченицама говори се као о двојаким зависним реченицама са

3 Поглавље: *Досадашња лингвистика о поредбено-начинским конструкцијама* (Николић 2017: 51–96).

4 Поједини примери наведени у синтакси „Модалне и компаративне реченице” (Лалевић 1962), посматрани са синхроног аспекта, могли би се сврстати у друге типове.

двема службама. У њој су поредбене реченице разврстане у три групе уз извесне модификације и, можемо рећи, представљају надоградњу на ставове проф. Симића: (1) прва група означава потпуну једнакост и има две подгрупе (Стевановић 1974: 886): (а) Реченице с везницима *како, као да, као што*; (б) Реченице „које се за управне везују везником *што*, везничким прилогом *колико* (и *уколико*) или на неки сличан начин”, у којима се упоређују или супротне или истоветне појаве; (2) „за неједнакост“ (*не* и *но*); (3) „за изузетну неједнакост“ ((*а*) *камоли*, (*а*) *некмоли*).

У средњошколској граматици истог аутора (1990: 315), вероватно због циљне групе, ситуација је нешто поједностављена па су на основу значењског критеријума издвојене три групе поредбених реченица: (1) за једнакост, (2) за неједнакост и (3) за изузетну неједнакост.

Постоје и аутори који једном типу конструкција дају предност, начинске конструкције сматрају надређеним (Миновић – Ајановић 1981; Миновић 1987) односно, подређеним (Станојчић – Поповић 1999).

Ставови о поредбеним и начинским конструкцијама као независним могу се прочитати у Катичићевој граматици (1986), а о поредбеним и начинским реченицама као о двама врстама зависних реченица код групе аутора (Брабец – Храсте – Живковић 1963) која предлаже сличну поделу као и професор Стевановић (1974): (1) „једнакост садржаја главне и зависне реченице”, (2) поредбене реченице за неједнакост, а (3) поредбене реченице за велику разлику (*а*) *камоли*, (*а*) *некмоли*.

У *Српској синтакси* Р. Симића и Ј. Јовановић обрађују се поредбено-начинске конструкције у оквиру: (а) конструкција с „поредбеном речцом *као*”; (б) зависносложених реченица с поредбеном зависном клаузом.

У *Граматици српскохрватског језика за странце* (Вукадиновић – Мразовић 1991) раздвојене су поредбено-начинске конструкције од чисто начинских и чисто поредбених.

У „Синтакси“ П. Пипера и коаутора употребљава се једино назив поредбене конструкције (Пипер и др. 2005). Супротно томе у *Синтакси и семантици начина* (Палић 2007) аутор разматра структурне типове синтаксичких јединица с начинском семантиком.

Грамматика М. Ковачевића и коаутора нуди синтаксички подсистем који обухвата: (1) поредбене, (2) начинске и (3) поредбено-начинске јединице различитих хијерархијских нивоа (Ковачевић и др. 1991). У каснијим истраживањима Ковачевић се више бавио поредбеним конструкцијама (2003). На основу структурног и семантичког критеријума синтаксичке јединице разврстава на: (1) чисто поредбене, (2) чисто начинске и (3) поредбено-начинске јединице. На ове ставове наслања се Николић (2017) у синтаксичкој и стилистичкој анализи у својој монографији.

Овом попису додаћемо и *Синџаксу сложене реченице у савременом српском језику* групе аутора (Пипер и др. 2018: 385–433) објављену након поменуте монографије. У *Синџакси сложене реченице у савременом српском језику* експлицитно се износи да „начинске и поредбене клаузе морају се раздвојено посматрати, јер је једнима тежиште на опису начина вршења радње основне реченице, док је другима тежиште на исказивању поређења с оним што је исказано основном реченицом“ (2018: 385) али да, због доминантног поредбеног значења, „клаузе које се традиционално одређују као *начинске* и *поредбене* или као *начинскопоредбене* или *поредбено-начинске* требало би одредити као поредбене“ (2018: 385).

ЗАКЉУЧАК

На основу синтаксичких и стилистичких радова о *поредбеним* и *начинским* синтаксичким јединицама, као и на основу нашег каратког истраживања, формулисани су следећи закључци:

Несумњиво је прво издање *Рјечника* најзначајније од свих Вукових појединачних списа. У историји српске културе одиграло је улогу прекретнице (*Рјечник* 1818: 19 – поговор). Прва граматика нашег језика чији је аутор био Србин, била је *Писменица сербскога језика* 1814. и она је темељно сажета и учињена садржајнијом у граматички која прати прво издање *Рјечника*. По самој природи и структури свог текста речници, па чак ни граматике, не пружају погодан материјал за сагледавање синтаксичких особина језика, осим ако се експлицитно износе дефиниције и сл. што није случај са Вуковим *Рјечником* и *Српском грамаишком уз њега* (*Српски рјечник* 1818: 146 – поговор). Стога су и наши закључци о синтакси тога времена фрагментарни.

У поговору другог издања *Српског рјечника* 1818. закључује се да је поред свих врлина које поседује, најкрупнија празнина у Српској граматички у погледу синтаксе јер недостаје читаво поглавље. Јављају се само кратке напомене о употреби појединих облика, унетим понегде у морфологију (вероватно по узору на Копитареву словеначку граматичку) (*Српски рјечник* 1818: 60 – поговор). Морамо се сложити са наведеном констатацијом и истрајати у намери да представимо систем поредбено-начинских конструкција на основу доступних сведочанстава о језику тога времена, као што су нпр. предговори првом и другом *Рјечнику*.

У Вуковом говору приметне су вишеструко сложене реченице, међу којима се, без сумње, у великом броју појављују и начинске и поредбене (које су доста заступљеније). Поређење и начин изражава се свим и данас познатим средствима (речима, ППК, синтагмама и реченицама). Прилог времена прошлог па и садашњег, данас је веома редак, док је у Вуковом говору у сразмерно живој употреби. (149 – поговор). У Вуковом језику

биле су честе сложене реченице са инверзијом, почињу подређеном реченицом, иза које следи главна.

Језик првог издања *Рјечника* репрезентује Вуков родни говор и примере који су до њега долазили. Ван онога што нам даје Вук, наука не располаже директним сведочанствима о језику тога времена. То нам ускраћује могућност да тачно одредимо у којој мери Вуков језик у *Рјечнику* одступа од тадашњег језика. Просуђивање о особинама српског језика у Вуково доба отежано је и тиме што је у томе говору било елемената укрштаног славенског и српског народног језика.

Од језика првог издања *Рјечника* до нашег данашњег књижевног језика води непрекидна развојна линија. Како победа Вуковог језика представља револуционарни прелом, претпостављамо да таквог континуитета нема између језика Вукових претходника и наше језичке данашњице. Ово не значи да је Вуков говор идентичан са нашим данашњим књижевним језиком у свим инстанцама, али та разлика се огледа у надградњи и богаћењу које се подразумевају. С друге стране постоје и бројне неподударности па не можемо тврдити ни да је Вуков говор нарочито близак бази нашег књижевног језика, гласовној и граматичкој.

Можемо приметити да се и у периоду након Вука сурђемо са различитим становиштима и да се у XX веку систем поредбених и начинских конструкција, као уосталом и читав систем зависносложених реченица доста стабилизовао и да се поредбене и начинске конструкције посматрају као два одвојена (под)типа зависносложених реченица. Посматрају их као два равноправна система којима се придружује и трећи који чини систем поредбено-начинских конструкција.

ИЗВОРИ

- Српски рјечник* 1818. *Српски рјечник истолкован Њемачким и Лајтинским ријечима*. Издање о стогодишњици смрти Вука Стефановића Караџића 1864–1964, књига друга, приредио Павле Ивић, Београд: Просвета, 1966.
- Српски рјечник* 1852. *Српски рјечник истумачен Њемачким и Лајтинскијем ријечима*. Издање о стогодишњици смрти Вука Стефановића Караџића 1864–1964, књига једанаеста, приредио Јован Кашић, Београд: Просвета, 1986.

ЛИТЕРАТУРА

- Брабец и др. 1963: Иван Брабец, Мате Храсте, Стеван Живковић. *Грамајшика хрвајскосрпскоја језика*. Загреб: Школска књига.
- Катичић 1986: Радослав Катичић. *Синџакса хрвајскоја књижевної језика*. *Науриј за грамајшику*. Загреб: ЈАЗУ, Глобус.
- Ковачевић 1998: Милош Ковачевић. Консекутивне (последичне) конструкције, *Синџакса сложене реченице у српском језику*. Београд: Рашка школа; Србиње: Просвјета, 110–122.

- Ковачевић 2003: Милош Ковачевић. Пропорционалне у систему поредбених конструкција са значењем једнакости, *Грамајичке и сџилисџичке џеме*. Бања Лука: Књижевна задруга, 97–140.
- Лалевић 1962: Миодраг Лалевић. *Синџакса срџскохрвајској језика*. Београд: Научна књига.
- Маретић 1963: Томо Маретић. *Грамајичка хрвајскоја или срџскоја књижевној језика*. Загреб: Матица хрватска.
- Миновић 1987: Миливоје Миновић. *Синџакса*. Сарајево: Свјетлост.
- Миновић 1988: Миливоје Миновић. Начинске и количинске реченице, *Књижевни језик*, XVII/3, Сарајево, 141–157.
- Миновић–Ајановић 1981: Миливоје Миновић, Мустафа Ајановић. *Срџскохрвајски/хрвајскосрџски језик*. Сарајево: Свјетлост, Завод за уџбенике и наставна средства.
- Мразовић–Вукадиновић 1991: Павица Мразовић, Зора Вукадиновић. *Грамајичка срџскохрвајској језика за сџиранце*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића – Добра вест.
- Николић 2014: Милка Николић. *Катџеорија сџејена у срџском језику: сложена реченица*. Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Николић 2017: Милка Николић. Поредбено-начинске конструкције у српском језику. Крагујевац: ФИЛУМ.
- Палић 2007: Исмаил Палић. Синтакса и семантика начина. Сарајево: Bookline.
- Павловић 2008: Слободан Павловић. Синтаксичко-семантички потенцијал старосрпског везника како, *Зборник Мајџице срџске за филолојију и линџвистџику*, LI/1–2. Нови Сад, 17–30.
- Пипер и др. 2018: Предраг Пипер и др. *Синџакса сложене реченице у савременом срџском језику*. Нови Сад – Београд: Матица српска – Институт за српски језик САНУ.
- Речник срџскоја језика*, израдили Милица Вујанић и др., редиговао и уредио Мирослав Николић, Матица српска, Нови Сад, 2007.
- Речник срџскохрвајској књижевној језика*, Матица српска, 1–6, Нови Сад 1967–1976.
- Речник срџскохрвајској књижевној и народној језика*, Српска академија наука и уметности, књ. 1–16, Београд, 1959–2003.
- Симић 1996: Радоје Симић. *Срџска џрамајичка. Синџакса*. Београд: МХ Актуел.
- Станојчић–Поповић 1999: Живојин Станојчић, Љубомир Поповић. *Грамајичка срџскоја језика*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Стевановић 1974: Михаило Стевановић. *Савремени срџскохрвајски језик*, Књ. II, *Синџакса*. Београд: Научна књига.
- Стевановић 1990: Михаило Стевановић. *Грамајичка срџскохрвајској језика (за школе средњеј образовања)*. Цетиње: Обод.
- Тежак–Бабић 1966: Стјепко Тежак, Стјепан Бабић. *Прејлед џрамајичке хрвајскосрџској језика*. Загреб: Школска књига.

Nataša A. SPASIĆ

COMPARATIVE CONSTRUCTION AND/OR CONSTRUCTION
OF MANNER FROM VUK S. KARADŽIĆ TO THE PRESENT

SUMMARY

The paper will deal with terminology, (sub) types and the use of comparative and methodical sentences (and constructions) in the past two centuries, from Vuk's first grammar (1814) through the Serbian Dictionaries by Vuk S. Karadžić (I – 1818; II – 1852) to the present. The aim is to see the beginnings of these types of dependent sentences, terminology and classification in the XIX and XX centuries, insight into the selection of relevant syntactical literature: textbooks, grammar and articles in the last hundred years. Special attention will be devoted to the classification, solutions and concrete use of comparative construction and / or construction of manner in the preface of Vuk's Dictionary in order to determine their scope and nature which would be one of the indicators of the relevance of comparative construction and construction of manner as special and often irreplaceable types of sentences.

Key words: Serbian dictionary, Vuk S. Karadžić, comparative constructions, constructions of manner, historical overview, structural-semantic approach.